

VPLIV KOMUNIZMA NA PREVODNO IN ZALOŽNIŠKO DEJAVNOST

Nike K. Pokorn
Univerza v Ljubljani

1 Uvod: Nova povojna oblast

Partizanski upor proti okupatorju je med drugo svetovno vojno vodila Osvobodilna fronta Slovenije, koalicija Komunistične partije Slovenije, krščanskih socialistov, demokratičnega dela Sokolov in drugih levo-usmerjenih kulturnih delavcev, ki se je leta 1943 po dolomitski izjavi preoblikovala v organizacijo, v kateri je vodilno vlogo prevzela Komunistična partija (Repe 2008, 36, 45). Po vojni so jugoslovanski komunisti zavzeli vse pomembne funkcije v novoustanovljeni Federativni ljudski republiki Jugoslaviji (FLRJ) in skupaj s slovenskimi komunisti novo družbo izoblikovali po vzorcu sovjetske družbe, kar pomeni, da so prevzeli tudi elemente sovjetskega totalitarnega režima, vključno z montiranimi procesi, kot so bili na primer dachauski procesi, z zapiranjem političnih nasprotnikov v tajna koncentracijska taborišča, kot je bil Goli otok, s prikritim bojem s krščanstvom in z ideološkim nadzorom nad tiskom, vključno s prevodi.

Nadzor nad tiskom in prevodi ni potekal na očeh javnosti in nam ga danes razkrijavajo predvsem arhivski viri: od zapisnikov politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, najvišjega izvršilnega organa Komunistične partije Slovenije, ki so za obdobje med letoma 1945 in 1954 objavljeni v samostojni publikaciji (Drnovšek in Dolinar 2000), prek arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) do arhiva Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS), ki se nahajata v raznih škatlah in mapah v različnih depojih. Struktura teh organizacij je bila razvejana in se je z leti spreminjala, tako v poimenovanjih (Komunistična partija Slovenije je na primer leta 1952 postala Zveza komunistov Slovenije (do leta 1990), medtem ko se je politbiro preimenoval v izvršni komite (1952–1966), sekretariat (1968–1974) in predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije)

kot tudi v strukturi, kar pomeni, da morajo raziskovalci tega obdobja kombinirati različne vire za izoblikovanje vpogleda v raznorazne nivoje nadzora tiska in prevodov v tedanji dobi.

Čeprav nekateri avtorji uporabljajo izraza komunizem in socializem kot sinonima (gl. npr. Wedel 2015, Markov 2014), v tem poglavju med tema dvema pojmom razlikujemo. Ob upoštevanju Marxove delitve komunizma na dve fazi v njegovi *Kritiki gothskega programa* (1875) je izraz socializem in njegove izpeljanke uporabljen za prvo, prehodno fazo komunizma, v katerem delovni razred še nadzira vlado in gospodarstvo in se mu zdi potrebno, da plačuje ljudi glede na kakovost njihovega dela, medtem ko se izraz komunizem nanaša na drugo fazo, tj. na obdobje idealne brezrazredne družbe brez vlade, v kateri bodo dobrine razdeljene glede na potrebe posameznika. Izraz komunizem in njegove izpeljanke so tako uporabljene predvsem za označitev politične stranke in prepričanja, ki stremita po ukinitvi privatne lastnine in gospodarstva, ki temelji na dobičku, medtem ko so izraz socializem in njegove izpeljanke uporabljeni za zgodovinsko obliko družbenoekonomskega sistema na prehodu iz kapitalistične v komunistično družbo.

Vse socialistične države, ne zgolj socialistična Jugoslavija, ki si je prizadevala za to, da bi obveljala za najliberalnejšo socialistično državo tedanje dobe, so se skušale prikazati kot odprte in demokratične družbe, in ne kot okolja, v katerem sta nadzor in zatiranje vdelana v samo strukturo, zato so ta ideološki nadzor skrivale. Kljub uradnemu zatrjevanju, da cenzure v Jugoslaviji ni, pa je ta vseeno obstajala: po vojni je bil vzpostavljen sistem skrivne preventivne cenzure, ki je zagotavljala, da besedila, ki so bila neformalno prepovedana, niso bila natisnjena. Obenem je oblast takoj po vojni iz knjižnic in tiskarn umaknila dela fašističnih in nacističnih avtorjev, propagando proti partizanskemu boju in OF, dela, ki so bila kritična do Sovjetske zveze, ter nekatera katoliška besedila. Pozneje, na začetku šestdesetih let, je bila uvedena retroaktivna cenzura, ki je prepovedovala dela, ki so bila že objavljena, vendar je do teh prepovedi prišlo zelo redko (Gabrič 2005, 902). Kljub redkim prepovedim pa je nadzor vendarle obstajal in je bil naperjen predvsem proti vsem oblikam zmanjševanja pomena narodnoosvobodilnih partizanskih dosežkov in proletarske revolucije ter kritik dialektično-materialističnega pogleda na svet. Na področju prevajanja so se kritikam teh dosežkov ali odklonom od teh nazorov izognili z nadzorom nad izborom izvirnikov in z besedilnimi posegi v prevod, vendar predvsem pri prevodih otroške in mladinske literature. Na področju prevajanja literature za odrasle bralce je bila svoboda večja in je bilo besedilnih posegov manj. To poglavje se osredotoča predvsem na predstavitev socialističnega mehanizma nadzora nad prevodi in založniško dejavnostjo, v posebnem poglavju pa se podrobneje posvečam vsebini, ki jo je socialistična oblast v prevodih preganjala.

1.1 Prva povojna leta: agitprop komisija

Po drugi svetovni vojni so nove oblasti ukinile vse predvojne založbe, ki so preživele vojno, nacionalizirale njihovo premoženje, zaprle njihove lastnike (Drnovšek in Dolinar 2000, 27) in že leta 1945 ustanovile štiri nove založbe: Cankarjevo založbo, ki je postala založba Komunistične partije Slovenije in je skrbela predvsem za tisk marksistične literature, Mladinsko knjigo, ki je bila založba Zveze mladine Slovenije in je zalagala trg z mladinsko in otroško literaturo in prevodi, Državno založbo Slovenije, ki je tiskala šolske, znanstvene knjige in državne obrazce, ter založbo OF Slovenski knjižni zavod, ki se je leta 1956 združila s Cankarjevo založbo in je tiskala leposlovje za široki krog bralstva (Gabrič 1995, 903).

Od predvojnih niso ukinili le treh založb: Mohorjevo družbo (ustanovljeno 1851), Slovensko matico (ustanovljeno 1864) in založbo Akademije znanosti in umetnosti (ustanovljeno 1938). Medtem ko sta zadnji dve prešli v roke vodstvenih kadrov, ki so jih izbrali novi komunistični oblastniki, je le Mohorjevi družbi uspelo ohraniti krhko neodvisnost od vladajoče politike, kar pa ni šlo brez težav. Zapisnik Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) z dne 12. oktobra 1951 razkriva, da je vodstvo partije sicer razmišljalo o tem, da bi založbo ukinilo (»Posebej je treba proučiti vprašanje Mohorjeve družbe – vzeti kurz na likvidacijo.« (Drnovšek in Dolinar 2000, 276)), vendar tega vseeno niso storili in je založba ostala še naprej pod močnim vplivom Katoliške cerkve. Zapisniki CK KPS razkrivajo vzroke za to nenavadno popustljivost: 20. novembra 1952 je Boris Kraigher, ki je pozneje postal slovenski predsednik izvršnega sveta (tj. republiške vlade) in jugoslovanski minister za gospodarstvo, na seji CK ZKS razložil, da je nova oblast leta 1945 Mohorjevo družbo obdržala »predvsem zaradi vpliva na Koroškem«, potem pa je dodal, da »sedaj tega ni več, obratno pa Mohorjeva družba predstavlja oporo klerikalni politični akciji med ljudstvom« (Drnovšek in Dolinar 2000, 320), zato je predlagal različne načine boja proti »klerikalizmu«. Posledično so Mohorjevi zmanjšali naklado (uradno zaradi pomanjkanja papirja), v založbo infiltrirali vladi privržen kader in leta 1953 ustanovili konkurenčno založbo Prešernovo družbo, ki je skušala prevzeti tradicionalne bralce Mohorjeve družbe (Žnideršič 1995, 133). Vsi ti ukrepi niso uspeli in Mohorjeva družba je ostala edina založba, ki v povojnih časih ni bila pod neposrednim vplivom komunistične partije, vendar se z objavljanjem prevodov literarnih del tja do osemdesetih let ni ukvarjala (gl. poglavje *Prevajanje na (avstrijskem) Koroškem od leta 1918 naprej*).

Po sovjetskem modelu je nova oblast vzpostavila popoln nadzor nad tiskarnami. Na seji politbiroja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je 17. decembra 1945 Boris Kidrič, prvi predsednik vlade v povojni Sloveniji in obenem vodja KPS, zahteval naslednje: »Trebaja organizirati tiskarne tako, da se bo kontroliralo ves material, ki gre v tisk in kaj ter kje se tiska. Tukaj mora naša agit. [agitacijsko] propagandna

komisija pomagati organizirati vse to delo, izvesti in voditi kontrolo.« (Drnovšek in Dolinar 2000, 56) Ta Kidričev ukaz med drugim razkriva, da je v povojni Sloveniji po zgledu Sovjetske zveze obstajala dvojna oblast: navidezna in dejanska. Navidezno oblast je predstavljala vlada z ministrstvi, medtem ko je bila dejanska oblast v rokah komunistične partije, ki je v senci delovala prek različnih odborov in komisij. To pomeni, da povojne Slovenije v resnici ni vodila republiška vlada, temveč Centralni komite Komunistične partije Slovenije. CK KPS je imel po sovjetskem vzoru izvršilni organ, ki se je imenoval politbiro in ki ga je v različnih obdobjih sestavljalo od pet do devet članov, ter različne oddelke, med njimi tudi oddelek za agitacijo in propagando ali, na kratko, agitprop komisijo.

V teh agitprop komisijah so delovali najzvestejši člani komunistične partije, ki so bdeli nad tem, da so bile vse publikacije in celotna umetniška produkcija v skladu z novimi ideološkimi in političnimi smernicami. Ker je tedanja država delovala po načelih demokratičnega centralizma, so bili agitpropi ustanovljeni v vseh republikah, vendar so morali o svojem delu poročati centralni jugoslovanski agitprop komisiji. Čeprav oblast nikoli ni priznala, da agitprop komisije dejansko obstajajo, se jim je vseeno javno odrekla leta 1952 na šestem kongresu Komunistične partije Jugoslavije, ko se je tudi partija preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije ter se deklarativno izrekla za ločitev partijske in državne oblasti.

Zapisniki sej slovenskega politbiroja in agitprop komisije niso bili narejeni za javnost, zato so še posebej zanimivi, ker nam dajejo necenzuriran vpogled v delovanje povojne oblasti v Sloveniji. Iz njih lahko na primer razberemo, da je ta najvišji politični organ v Sloveniji na svojih sejah posvečal kar nekaj pozornosti tisku in novim založbam: 20. decembra 1951 je na primer slovenski politbiro CK KPS izoblikoval direktivo za Državno založbo Slovenije: »Trebaj jim je dati direktorja, ki ne bo ničesar spustil v tisk brez naše vednosti.« (Drnovšek in Dolinar 2000, 285) In dejansko so v povojnih letih vse založniške hiše vodili zanesljivi komunisti, ki so samostojno izvrševali politiko v skladu z ideološkimi smernicami nove oblasti: generalni direktor DZS je postal Ivan Bratko (1952), generalna direktorica Mladinske knjige Zorka Peršič (1953), generalni direktor Slovenskega knjižnega zavoda Miško Kranjec (1952) in generalni direktor Cankarjeve založbe Lev Modic (1952). Vsi so bili del najvišje partijske nomenklature: tako Lev Modic, Miško Kranjec kot Zorka Peršič so bili leta 1951 člani Podkomisije agitpropa za kulturno-umetnostna in ljudskoprosvetna vprašanja, Zorka Peršič je bila obenem med leti 1948 in 1953 tudi vodja oddelka za kulturo pri Ministrstvu oz. Svetu za prosveto in kulturo vlade Ljudske republike Slovenije. Ivan Bratko pa je bil, preden je prevzel vodenje Državne založbe Slovenije, direktor Radia Slovenije in že od leta 1947 član in nekaj časa tudi sekretar agitpropa.

1.2 Po letu 1952: Komisije Centralnega komiteja in Socialistične zveze delovnega ljudstva

Čeprav je na šestem kongresu leta 1952 Komunistična partija Jugoslavije oziroma, kot je bila poimenovana odslej, Zveza komunistov Jugoslavije ukinila agitprop komisije, to ni pomenilo, da se je oblast odpovedala nadzoru nad tiskom, temveč ga je prenesla na novoustanovljeno organizacijo Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL). SZDL Jugoslavije je bila ustanovljena leta 1953 in je imela podružnice po vseh republikah. Njen predsednik je bil Josip Broz Tito, vodilni položaji so bili v rokah komunistov, medtem ko je bilo članstvo odprto za vsakega polnoletnega državljana z volilno pravico, ki je pristajal na program in status SZDLJ (Režek 1996). To pomeni, da je SZDLJ postala najbolj množična organizacija v Jugoslaviji. Poglavitni namen organizacije je bil, z besedami njenega predsednika Josipa Broza Tita, prevzgoja ljudi, »da bodo spoznali, v čem je prednost socialističnega sistema pred ostalimi sistemi« (Režek 1996, 122). V okviru te nove organizacije so začele delovati različne komisije, med njimi tudi Komisija za ideološko vzgojno delo, ki je bila ustanovljena leta 1954 in je prevzela delo agitprop komisije. Vendar pa je partijsko vodstvo kmalu ocenilo, da nova komisija ni dovolj temeljita, in je zato ustanovilo še eno komisijo, ki je nadzorovala tisk. Leta 1954 sta tako delovali dve komisiji z istimi nalogami: Komisija za tisk pri predsedstvu SZDLS, vodil jo je France Perovšek (1922–2011), predvojni komunist, član CK ZKP in pozneje generalni direktor RTV Ljubljana, in Ideološka komisija pri CK ZKS, ki jo je vodil Boris Zihlerl (1910–1976), prav tako predvojni komunist in bivši vodja agitprop komisije. Arhivski dokumenti razkrivajo, da sta obe komisiji pri izvrševanju ideološkega nadzora nad tiskom sodelovali: komisija pri SZDL je sprejemala odločitve, medtem ko je komisija pri CK ZKS nadzorovala njeno delovanje.

V okviru CK ZKS in SZDLS so delovale različne komisije, ki so se ukvarjale s tematiko tiska: nekatere komisije so obstajale več let pod istim imenom, druge so se preimenovali in obdržale iste člane in naloge, druge komisije so ukinili, spet tretje ustanovili. To precejšnje nepreglednost povečuje še dejstvo, da so bile nekatere komisije razdeljene na podkomisije in sekcije. Na primer, Komisija za idejna vprašanja kulture je leta 1969 imela kar šest sekcij (AS 144/352–354): Sekcijo za idejna vprašanja založništva, revialnega in dnevnega tiska; Sekcijo za idejna vprašanja množične kulture; Sekcijo za idejna vprašanja leposlovja, literarne teorije in kritike; Sekcijo za idejna vprašanja likovne umetnosti, umetnostne teorije in kritike; Sekcijo za idejna vprašanja filmske umetnosti in televizije in Sekcijo za idejna vprašanja filozofije. Tako so se v okviru predsedstva CK ZKS s tiskom delno ali pretežno ukvarjale naslednje komisije: Komisija za družbeno-politične odnose in idejno-politične probleme; Komisija za idejna vprašanja kulture; Komisija za družbeno politična in idejna vprašanja znanosti, prosvete in idejno političnega usposabljanja komunistov; Komisija za politično propagando in informativno dejavnost;

Komisija za idejnopolitična vprašanja vzgoje, izobraževanja, kulture in znanosti; Komisija za agitacijo in propagando; Komisija za informativno in propagandno dejavnost in Komisija za informiranje in komuniciranje. Podobno so to tematiko obravnavale tudi različne komisije pri predsedstvu SZDL Slovenije: na primer Komisija za tisk; Komisija za ideološko-vzgojno delo; Komisija za založniško dejavnost in tisk; Komisija za idejno-politična in kulturno-prosvetna vprašanja; Kulturnoprosvetna komisija; Ideološka komisija in Komisija za ideološko vzgojo.

1.3 Zakon o založniških podjetjih in založniških zavodih iz leta 1955

Vendar pa vse te številne komisije niso le bdele nad tem, da so založbe vodili ljudje, ki so bili del partijske nomenklature. Vzpostavljeni so bili še dodatni ukrepi, ki naj bi zagotavljali še popolnejši ideološki nadzor. Leta 1955 je bil sprejet »Temeljni zakon o založniških podjetjih in založniških zavodih«, ki je določal, da mora vsaka založba imeti založniški svet, katerega poglavitna vloga je bila odobritev letnih knjižnih programov založb. Člane teh svetov pa je izbirala pristojna komisija za tisk pri predsedstvu SZDL Slovenije (Gabrič 1995, 72–73). Na ta način je komunistično vodstvo prek komisij SZDL vplivalo na to, da so bili za člane teh odborov izbrani člani partije ali pa lojalni posamezniki. Založniški sveti pa so zagotovili, da se ni tiskalo nič, kar bi bilo nesprejemljivo za vodstvo države (gl. Žnideršič 1995, 129; Gabrič 1995, 23). Posledično je sistem deloval kot dobro naoljen stroj in ni bilo potrebe po ustanovitvi uradne cenzorske pisarne. To nam potrjuje tudi arhivski material. Zapisnik Komisije za tisk pri SZDL iz leta 1956 vsebuje naslednje poročilo Franceta Perovška:

Našim založniškim podjetjem sicer načeljujejo politično zelo dobri ljudje in tu v glavnem ni problemov, posebno še ker pri vseh delujejo tudi precej dobri založniški sveti. (AS 537, a.e. 180)

Podobno stanje so ugotovili tudi še čez tri leta, leta 1959. Ideološka komisija pri CK ZKS in Komisija za tisk pri predsedstvu SZDL Slovenije sta takrat obravnavali poročilo o sestavi vodstvenega kadra slovenskih založb in z zadovoljstvom ugotovili, da sta dve tretjini članov založniških svetov članov Zveze komunistov in da deluje v treh ljubljanskih založbah kar 8 članov CK ZKS (AS 1589/III, a. e. 77; AS 537, a.e. 211).

Temu navkljub pregled arhivskega gradiva ni pokazal, da bi se komisije ubadale s konkretnimi vprašanji prevodov, so pa lahko, po pričevanju urednika mladinske in otroške književnosti pri Mladinski knjigi Nika Grafenauerja, klicale na zagovor urednice zaradi določenih že izdanih prevodov, če so se jim zdeli sporni, vendar je bilo to zelo redko. Na primer, Niko Grafenauer se spomni, da se je to v njegovem času službovanja na založbi od leta 1973 do leta 1995 zgodilo le enkrat (Pokorn 2012, 148–149).

1.4 Spremembe v osemdesetih letih

Čeprav se do sedaj v arhivskem gradivu še ni našel dokument, iz katerega bi bilo razvidno, da bi vladajoče strukture v katerikoli izmed komisij ZKS in SZDLS eksplicitno posegale v dejansko besedilo prevodov ali nalagale urednikom ali prevajalcem, kako naj določeno besedilo prevedejo, pa obstaja dokument, ki poziva k temu, da se dotedanja praksa izpuščanja religioznih referenc iz prevodov in filmov opusti. Leta 1983 je Komisija predsedstva CK ZKS za informativno in propagandno dejavnost namreč označila kot nedopustno izločevanje verskih izrazov iz prevodov in filma:

Takšna praksa je moralno in pravno nesprejemljiva ter načenja vprašanja integritete varstva avtorskega dela in avtorske pravice. Prevodi morajo biti avtentični in strokovno neoporečni oz. v skladu z normami prevajalske dejavnosti, pa najsi gre za prevode na TV, filmske ali televizijske podnapise, knjige oz. druge tiskane stvari. (AS 1589, a.e. 697)

Osemdeseta so bila tako v znamenju opuščanja nadzora, ki ga je vpeljala povojna doba; v tem obdobju so se kontrolni mehanizmi preusmerili na tisk, ki je spodkopaval »bratstvo in enotnost«¹ in jugoslovansko ureditev. Še več, konec osemdesetih, v letu 1989, je Zveza komunistov Slovenije v skladu z liberalizacijo družbe ukinila ideološke komisije in v duhu časa ustanovila novo Komisijo za popravo krivic, ki je med drugim obravnavala primere posameznikov, ki so bili po krivici preganjani v času povojnih montiranih procesov.

1.5 Primer Mladinske knjige

Če dokazov o neposrednem ideološkem vplivu na obliko prevodov ne zasledimo v komisijah ZKS in SZDLS, pa te lahko najdemo v založbah. Različne oblike nadzora in upora temu nadzoru lahko ponazorimo s pregledom načina vodenja največje slovenske založbe Mladinska knjiga.

Mladinska knjiga je bila ustanovljena leta 1945, njen uradni ustanovitelj je bila Zveza mladine Slovenije. Na začetku je imela založba bolj ohlapno hierarhično strukturo in le osem zaposlenih (Štraus 2005, 11), nekateri izmed njih so bili tudi vključeni v komisijo KPS, ki je nadzorovala tisk: zapisnik sestanka politbiroja CK KPS s 25. avgusta 1947 na primer kaže, da je bila »zastopnica 'Mladinske knjige'«² članica Komisije za tisk in agitacijo (Drnovšek in Dolinar 2000, 90).

Tudi uredništvo in vodstvo založbe je sestavljal preverjen kader. Leta 1947 je bil za glavnega urednika založbe imenovan Ivan Potrč (1913–1993), ki je ostal na tem položaju do leta 1972. Potrč je bil predvojni komunist in eden izmed vodilnih predstavnikov

socrealizma v slovenski literaturi. Bil je tudi tesno vpet v različne organe ideološkega nadzora: najdemo ga na primer med člani Komisije za založniško dejavnost in tisk pri predsedstvu SZDLS leta 1960 (AS 537, a. e. 139) in Komisije predsedstva CK ZKS za idejnopolitična vprašanja vzgoje, izobraževanja, kulture in znanosti pri CK ZKS leta 1974 in 1976 (AS 366, a.e. 2526-2541 in a.e. 2565-2577).

Za generalno direktorico založbe je bila leta 1953 imenovana Zorka Peršič (1914–2007), ki je založbo vodila skoraj dvajset let, in sicer do leta 1972. V tem obdobju je Mladinska knjiga še vedno ostala osrednji založnik otroške in mladinske literature v Sloveniji, vendar pa se je obenem v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja preoblikovala v splošno založbo (Štraus 2005). Zorka Peršič je bila v skupini prvih osmih sodelavcev Mladinske knjige in obenem vodja oddelka za kulturo pri Ministrstvu oz. Svetu za prosveto in kulturo vlade Ljudske Republike Slovenije (na tem položaju je bila od 1948 do 1953). Bila je eden izmed najbolj preverjenih kadrov nove oblasti, saj je bila tudi članica agitprop komisije pri CK KPS (kar je razvidno iz zapisnikov komisije iz let 1947 in 1951) in podkomisije CK KPS za kulturo, umetnost, ljudsko prosveto (leta 1952). Po razpustitvi agitprop komisij in ob prenosu ideološkega nadzora na SZDL je Zorka Peršič postala članica različnih komisij pri predsedstvu SZDL, ki so nadzirale tisk: v letih 1961 in 1962 je na primer navedena kot članica Komisije za založniško dejavnost in tisk pri izvršnem odboru glavnega odbora SZDLS (AS 537, a.e. 140 in a.e. 287), kjer je drugim članom komisije poročala, kako je organizirana Mladinska knjiga in kakšno nadzorno vlogo imajo različna delovna telesa na založbi. Leta 1972 je bila prisiljena k odstopu zaradi simpatiziranja z liberalnejšim stališči vlade Staneta Kavčiča in so jo na položaju zamenjali zagovorniki trde linije v komunistični partiji (Kovač 2015, 223), tako da je svojo kariero na področju založništva morala nadaljevati v italijanski založbi Giunti v Firencah. V sedemdesetih letih je tako Mladinska knjiga še vedno ostala pod nadzorom oblasti (gl. npr. AS 173, a.e. 407), vendar pa so se časi spremenili. Ko je leta 1971 komisija, pristojna za nadzor nad izdajateljskimi sveti pri SZDLS, želela zbrati podatke o članih založniških svetov, večina založb, med njimi tudi Mladinska knjiga, ni odgovorila na njihovo poizvedovanje (AS 537, 507).

Nadzor nad tiskom se je tako v Mladinski knjigi kot v drugih socialističnih založbah udejanjal prek vodstvene strukture založbe. Direktor založbe in glavni urednik sta bila oba preverjen kader in člana najvišjih organov komunistične partije. Arhivski podatki kažejo, da sta bili tudi dve tretjini članov založniških svetov, ki so potrjevali letne knjižne programe, komunisti. Vendar pa to ni držalo za urednike posameznih redakcij in druge zaposlene, ki niso bili nujno člani komunistične partije. Kljub temu da niso spadali v partijsko nomenklaturo, pa so se zavedali nadzora in so poznali ideološke smernice družbe ter so v skladu z njimi tudi delovali. To se je kazalo na primer pri izbiri izvornikov in prevajalcev: uredniki niso uvrstili v program založb prevodov, za katere so menili, da jih založniški sveti ne bi odobrili, obenem pa so tudi izbirali tiste prevajalce, ki so

podpirali in verjeli v socialistično revolucijo in načela dialektičnega materializma, ali pa prevajalce, za katere so vedeli, da se bodo podredili partijskim zahtevam. Ti prevajalci so potem ravnali tako, kot se je od njih pričakovalo, in so se samocenzurirali ter ustvarjali prevode, ki so bili skladni s pričakovanji. Posledično ni bilo potrebe po uradni cenzorski pisarni.

Čeprav je ta ideološki nadzor načeloma odlično deloval, so nekateri uredniki vseeno uspeli premikati ozke okvire ideološke sprejemljivosti tedanje dobe, tudi prek prevodov. Na primer, že zelo zgodaj, leta 1967, je Mladinska knjiga kot prva državna založba na socialističnem vzhodu izdala prevod distopičnega romana *1984*, v katerem George Orwell opisuje partijske zlorabe oblasti v postrevolucionarni družbi. Da je ta roman izšel, je bilo še posebej presenetljivo, saj so le dvajset let pred tem, leta 1947, dva liberalna demokrata, Franca Snoja in Borisa Furlana, na montiranem Nagodetovem procesu obsodili na večletno prisilno delo tudi zaradi tega, ker so jima očitali, da sta nameravala prevesti Orwellovo *Živalsko farmo* (Puhar 2001, 253–254). Orwellov prevod je omogočila urednica in pisateljica Mira Mihelič (1912–1985), ki je bila blizu novi oblasti, vendar ji je vseeno uspelo razširiti obzorja onkraj poveljnega partijskega enoumja.

Tudi drugi, poznejši uredniki so občasno premikali meje ideološko sprejemljivega. Ivan Minatti (1924–2012), dolgoletni urednik zbirk *Sinji galeb*, *Biseri* in *Zlata knjiga*, najvplivnejših knjižnih zbirk za otroke pri Mladinski knjigi, je po eni strani deloval kot neformalni ideološki cenzor in leta 1962 na primer dajal napotke prevajalcu Karla Maya, naj pri prevajanju *Winnetouja* izpusti odlomke, ki razkrivajo ideje »velikonemštva, sentimentalnega katolicizma« (Minatti 1984, 69–70). Po drugi strani pa je v istem obdobju prek prevoda poskušal razširiti meje dopustnosti, spremeniti okus dobe in razširiti horizonte mladih bralcev onkraj omejitev uradne doktrine dialektičnega materializma, ko je poskušal zagotoviti objavo prevoda *Malega princa* Antoina de Saint-Exupéryja. Predlog prevoda je več let vztrajno odklanjal glavni urednik Mladinske knjige, Ivan Potrč, ker se mu je Exupéryjevo delo zdelo preveč poduhovljeno in zato neprimerno za socialistične bralce (Štraus idr. 2005, 24). Ko so prevod leta 1964 končno izdali, je delo postalo eno izmed najpopularnejših otroških in mladinskih del socialistične dobe in je bilo do leta 1991 devetkrat ponatisnjeno.

Podobno je Kristina Brenk (1911–2009), prva urednica mladinske književnosti na Mladinski knjigi, ki je na založbi delovala od 1947 do 1973, kot prevajalka delovala samocenzurno in opuščala ali nadomeščala odkrite religiozne in s krščansko tradicijo povezane elemente besedila v prevodih (npr. v svojih prevodih *Pike Nogavičke* in *Bambija*; Pokorn 2012, gl. poglavje *Preganjane vsebine v prevodih v socialistični Sloveniji*). Obenem pa je uspela uspešno zagovarjati prevod *Biblijskih zgodb* Ivana Olbrachta, ki so izšle pri založbi leta 1969. Čeprav so jo poklicali na zagovor v pisarno glavnega urednika, je uspela obvarovati prevod tako, da je Potrča prepričala, da so svetopisemske zgodbe del svetovnega kulturnega izročila in zato nujen del izobrazbe mladih (Pokorn 2012).

In končno, tudi Niko Grafenauer (1940–), ki je nasledil Kristino Brenkovo kot urednik mladinske književnosti na Mladinski knjigi v letih od 1973 do 1995, se je znašel v težavah, ker je odobril objavo prevoda *Korziške pravljice* (Ortoli 1976), v katerih je bilo mogoče najti tudi svetopisemske aluzije. Glavni urednik v tem obdobju, Borut Ingolič, je moral zaradi objave teh pravljic na zagovor na eno izmed komisij CK ZKS. Prevod je uspešno zagovarjal, tako da ni bil umaknjen iz prodaje.

Na področju prevajanja literature za odrasle je bila svoboda večja in v socialistični Sloveniji so izhajala dela, ki bi jih stežka našli v drugih socialističnih državah: poleg že omenjenega Orwellovega romana *1984* smo že leta 1970 dobili tudi prevod *Živalske farme* (prev. Boris Grabnar), ki je odkrito opisoval zlorabe oblasti v porevolucionarni Rusiji. Podobno odprte so bile tudi druge jugoslovanske republike: srbski prevod je izšel leta 1974, hrvaški pa 1977. V Sloveniji so poleg tega izšla še druga dela, kritična do sovjetske ureditve: na primer *En dan v življenju Ivana Denisoviča*, v katerem ruski avtor Aleksander Solženicin opisuje življenje v sovjetskem gulagu v zgodnjih petdesetih letih, je Državna založba Slovenije izdala 1964, že dve leti po izdaji izvirnika.

Če je vladala na področju prevajanja za odrasle precejšna svoboda, pa to ni veljalo za področje prevajanja za mladino in otroke, kjer se je povojni revolucionarni žar ohranil precej dlje. To pravovernost je v prvi vrsti omogočala organizacijska struktura v založbah. Še posebej pomembno vlogo so igrali knjižni uredniki, ki so v večini primerov ravnali v skladu s pričakovanji komunistične oblasti, vendar pa so posamezniki prav zaradi odsotnosti uradnega cenzorskega urada včasih uspeli, vsaj deloma, razširiti horizonte od začrtane ideološke ozkosti tudi na področju prevajanja otroške in mladinske literature.

2 Raziskave o socialističnih ideoloških kontrolnih mehanizmih na Slovenskem

Dela, ki bi obravnavala, na kakšen način je socialistična oblast vplivala na prevodno dejavnost, so redka, več je del, ki obravnavajo konkretne prevode, ki so rezultati teh vplivov (gl. poglavje *Preganjane vsebine v prevodih v socialistični Sloveniji*). Vseeno pa najdemo raziskave, ki opisujejo, na kakšen način je komunistična oblast vplivala na tisk in založništvo. Na primer, oris razvoja slovenskih založb v času socializma, vključno z vplivom zakonodaje, obravnava Martin Žnideršič v prispevku »Pregled razvoja založništva in knjigotrštva v Sloveniji od začetkov do danes« (1995). Še podrobneje opisuje različne načine vplivanja socialistične oblasti na Slovenskem na kulturno politiko v obdobju med 1953 in 1962 Aleš Gabrič v monografiji *Socialistična kulturna revolucija* (1995). Način izvajanja ideološke kontrole prevodov v času socializma v založbi Mladinska knjiga je nadalje opisan v članku, objavljenem v zborniku *Translation under Communism* [Prevajanje pod komunizmom] (Pokorn 2022), medtem ko je ob obravnavi prevodov mladinskega romana *Heidi* v socialistični Jugoslaviji vpliv urednikov na končno podobo prevoda opisan v članku, objavljenem v zagrebški reviji *Hieronymus* (Pokorn 2018).

3 Nove diskusije in področja raziskovanja

Prevajanje v času socialistične ureditve na Slovenskem je raziskano le deloma: podrobneje bi bilo treba raziskati pogosto popravljanje prevodov po smrti prevajalcev in različne načine sodelovanja med prevajalci in uredniki ter pregledati, kako avtorsko-pravna zakonodaja vpliva na odločitve založb o ponatisih. Popolnoma neznani so nam na primer mehanizmi nadzora v neljubljanskih založbah. Podobno zelo malo vemo o tem, na kakšen način so se izbirala in se še vedno izbirajo besedila za prevod in se umeščajo v programske načrte založb: zanimivo bi bilo ugotoviti, kateri kriteriji so odločilni za izbor posameznega dela in posameznega prevajalca ter ali so merila izbora žanrsko pogojena.

4 Zaključek

Načini nadzora tiska in prevodov so se v obdobju socializma na Slovenskem skozi leta spreminjali. Prva leta po vojni je Komunistična partija Slovenije nadzorovala vse, kar je šlo v tisk, prek posebnih komisij za agitacijo in propagando (agitprop komisij), ki so delovale v okviru Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Po letu 1952 so nadzor nad tiskom izvajale različne komisije, ki so delovale znotraj Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in novoustanovljene organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije. Te komisije se praviloma niso ukvarjale s posamičnimi prevodi, temveč so predvsem zagotavljale oblasti naklonjeno vodstveno strukturo založb. Po letu 1955, ko je bil sprejet nov zakon o založništvu, je vrh ZKS prek komisij SZDLS nastavljal po založbah založniške svete, ki so sprejemali letne knjižne programe in na ta način vplivali na izbor izdanih besedil, tako da v socialistični Sloveniji ni bilo potrebe po ustanovitvi uradnega cenzorskega urada. Po sporu s Stalinom, ko sta se socialistična Slovenija in Jugoslavija odmaknili od sovjetskega vodenja države, je oblast začela omogočati tudi objave prevodov disidentskih avtorjev s socialističnega vzhoda in kritikov sovjetskega režima z zahoda. Vseeno pa je ideološki vpliv na izbor izvirnikov in občasno tudi na ubesedenje prevoda ostal še zmeraj precejšen na področju prevajanja otroške in mladinske literature. Praksa spreminjanja prevodov, in sicer predvsem izpuščanje religioznih elementov, je bila končno uradno obsojena in ukinjena na eni izmed komisij CK ZKS leta 1983. Posebno pomembno vlogo pri uveljavljanju socialistične kulturne politike so imeli uredniki, ki so se po eni strani podrejali ideološkemu imperativu komunistične oblasti, po drugi strani pa s svojimi odkloni od uradne ideološke linije pogosto širili meje dopustnega.

5 Seznam sorodnih poglavij v monografiji

Preganjane vsebine v prevodih v socialistični Sloveniji / Trženjski in organizacijski vplivi na razvoj knjižnega založništva in na knjižno prevajanje / Odnos do temnopoltih v slovenskih literarnih prevodih

6 Priporočeno branje

Gabrič, Aleš. 1995. *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika: 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Knjiga na osnovi arhivskega gradiva podaja oris kulturne politike v zgodnji dobi socialistične Slovenije in nazorno opiše načine komunističnega nadzora nad tiskom.

Pokorn, Nike K. 2018. »Who are the real guardians of translated texts?« *Hieronymus* 5: 1–25. http://www.ffzg.unizg.hr/hieronymus/wp-content/uploads/2019/01/H5-2018_1_Pokorn.pdf.

Članek ponazori vlogo urednikov pri oblikovanju končnega besedila prevoda v času socializma na primeru prevodov romana *Heidi* v slovenščino, hrvaščino in srbsščino.

Pokorn, Nike K. 2022. »Ideological Control in a Slovene Socialist State Publishing House: Conformity and Dissent.« V *Translation Under Communism*, uredili Christopher Rundle, Anne Lange in Daniele Monticelli, 207–240. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

V tem prispevku je podrobneje obravnavana ideološka kontrola prevodov v socialistični dobi v založbi Mladinska knjiga. Poglavje tudi opiše kontrolne mehanizme, ideološka izhodišča in vrednote tedanje dobe.

Bibliografija

Literatura

- Drnovšek, Darinka in France Dolinar, ur. 2000. *Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS (1945–1954)*. Viri, Objava arhivskih virov, 15. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Gabrič, Aleš. 1995. *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika: 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Gabrič, Aleš. 2005. »Kulturnopolitični prelom leta 1945.« V *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992*, uredila Jasna Fišer, 900–904. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kovač, Miha. 2015 [1999]. *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo.
- Markov, Vasil. 2014. »Bulgarian Intellectuals Remember Communist Culture.« V *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, uredili Maria Todorova, Augusta Dimou, Stefan Troebst, 477–494. Budimpešta, New York: Central European University Press.
- Minatti, Ivan. 1984. »Okrogla miza 'Posvetovanje o prevodni mladinski književnosti: Iz razprave ob referatih'.« *Otrok in knjiga* 12, št. 19: 65–75.
- Pokorn, Nike K. 2022. »Ideological Control in a Slovene Socialist State Publishing House: Conformity and Dissent.« V *Translation Under Communism*, uredili Christopher Rundle, Anne Lange in Daniele Monticelli, 207–240. Cham: Palgrave Macmillan.
- Pokorn, Nike K. 2018. »Who are the real guardians of translated texts?« *Hieronymus* 5: 1–25. http://www.ffzg.unizg.hr/hieronymus/wp-content/uploads/2019/01/H5-2018_1_Pokorn.pdf.
- Pokorn, Nike K. 2012. *Post-Socialist Translation Practices: Ideological struggle in children's literature*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Puhar, Alenka. 2001. »Orwellovo tihotapljenje na Kranjsko.« V *George Orwell Živalska farma/Izbrani eseji*, 253–262. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Repe, Božo. 2008. »The Liberation Front of the Slovene People.« V *Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945*, uredila Jože Pirjevec in Božo Repe, 36–47. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Režek, Mateja. 1996. »Začetki delovanja Socialistične zveze delovnega ljudstva.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 36, št. 1–2: 121–131.
- Štraus, Laura. 2005. *Mladinska knjiga 1945–2005*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Žnideršič, Martin. 1995. »Pregled razvoja založništva in knjigotrštva v Sloveniji od začetkov do danes.« V *Informativni kulturološki zbornik*, uredila Martina Orožen, 119–136. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Wedel, Janine R. 2015 [1998]. *Collision and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe*. New York: St Martin's Press.

Viri

Arhivi CK ZKS

AS 144, a. e. 352–354

AS 173, a. e. 407

AS 366, a. e. 2526–2541

AS 1589, a. e. 193, 215, 697

AS 1589/3, a. e. 76

Arhivi SZDLS

AS 537, a. e. 140, 180, 212, 287

VPLIV KOMUNIZMA NA PREVODNO IN ZALOŽNIŠKO DEJAVNOST

Po kratkem pregledu zgodovinskega dogajanja po drugi svetovni vojni na Slovenskem se poglavje posveti različnim oblikam ideološkega nadzora nad tiskom v obdobju socialistične Slovenije in predstavi mehanizme nadzora v založniškem okolju s posebnim poudarkom na prevajanju. Na osnovi arhivskih raziskav in intervjujev z uredniki, poglavje identificira osrednje akterje, odgovorne za ideloške premike v prevodih v socialistični dobi, in na primeru v povojnem obdobju ustanovljene založbe Mladinske knjige prikaže, kako je komunistični nadzor nad tiskom in prevajanjem deloval. Poglavje ugotavlja, da so imeli posebno vplivno vlogo v tem obdobju uredniki, ki so s svojim izborom izvirnikov in prevajalcev zagotavljali ideološko ustreznost in ki so obenem lahko s svojimi odkloni od uradne ideološke linije premikali meje dopustnega v socialistični dobi.

THE INFLUENCE OF COMMUNISM ON TRANSLATIONAL AND EDITORIAL ACTIVITY

After a short historical overview of the events after the Second World War in Slovenia, the chapter identifies different forms of ideological control of printed media in socialist Slovenia and describes the mechanisms of control in the publishing world, paying particular attention to translation. Through extensive research into the archives and interviews with the editors, the chapter identifies the main agents responsible for ideological shifts in translation, and exemplifies the workings of state control of

print and publishing by focusing on the post-Second World War publishing house Mladinska knjiga. The chapter concludes by arguing that in this historical period a particularly influential role was played by the editors, who through their selection of the original texts and translators guaranteed that the publications were ideologically acceptable, but who, at the same time, with occasional deviations from the official ideological imperatives pushed the boundaries of what was considered acceptable and publishable in socialist Slovenia.